

יפו ותל-אביב במראה הכפולה של העיתונות הערבית בשנים 1881-1930

רחל הרט

הקונסנזוס הרחב היו עדיין עיתונים ערביים שציידו בממשלת המנדט, ואף היו ביניהם כאלה שתמכו בהגירה היהודית כי ראו בה תופעה מבורכת לרווחת הארץ. ביניהם היו **אלאכבאר** היפואי ומראאת **אלשרק** הירושלמי.³

העיתונות העברית באירופה ובארץ ישראל הביאה ידיעות רבות העוסקות בהיבטים שונים של היחסים ביפו בין שתי הקהילות.⁴ בשנת 1883 יפו מתוארת **בהמליץ**: "עיר פלשתים העתיקה הזאת שוכנת בראש הר נשפה [בולט] על שפת הים ובתיה נראים מרחוק כאריח על גבי אריח ומגדלות בתי התפלות לישמעאלים נשקפים על גביהם. קול המון הערביאים המקיפים בסירות דוגה את אניתנו עולה באזני הקול הפלישתים".⁵ ואילו **האור** מתרשם מהתפתחותה של העיר ומתאר את מעשי היהודים וה"נוכרים" המקומיים (הנוצרים):

חוצות יפו מתיפים מיום ליום – רצפות חדשות חניות מכל מעשי הצעצועים, מדרכות יפות בחוף אחר, בתים נהדרים נבנו, אך רובם לנוצרים והיהודים בעת הזאת מתפלפסים. ומספר מעט היהודים הספרדים אשר יש להם קרקעות בתוך העיר אינם יודעים או אינם נותנים לב להטיב בהונם לא להם ולא לעמם. עצם המקום הזה אשר עליו עומדים כעת בתי הוברד, שעל ידם התעשר האיש הזה [ערבי מרוני אמיד שמוצאו ממלטה בשם איסכנדר עוואד (בערבית) או אלכסנדר הווארד] היה לפניו ליהודי ספרדי, וימכרוהו לנכרי בעד נזיד עדשים. בכלל, מעשי היהודים ביפו לעומת מעשי הנוצרים כמעשי נמלים לעומת מעשי הזאבים.⁶

לפי עדויות מהתקופה עד שנת 1881 דמו היהודים הספרדים לערבים ביפו באורח חייהם, בשפתם ובלבושם. רוב הנשים היהודיות לבשו גלימה שחורה עם כיסוי ראש, כפי שלבשו הנשים הערביות.⁷ ואילו היהודים האשכנזים שהגיעו ליפו ראו את הספרדים הוותיקים כבני דמותם של הערבים, על כל הצדדים השליליים שמצאו בהם. חזותם הייתה כשל ערבים ושפתם ערבית, והמפגש אתם עורר חשש שמא אינם יהודים אלא ערבים. כך מתאר היהודי את יהודיה הספרדים של יפו:

בגדי האנשים האלה היו פרומים ומשונים. הגברים לובשים חלטים [חלוקים] בעלי צבעים משונים שאין העין האירופית סובלת אותם ושרווליהם הארוכים סרוחים עד הארץ. תרבושיהם שחרחרים, אזור

עיקר עניינו של מאמר זה בהשתקפות עמדתה של העיתונות הערבית בארץ כלפי יחסי יהודים וערבים ביפו, ולאחר מכן ביפו ובתל-אביב, בשתי תקופות – השלטון העות'מאני בארץ ישראל והמנדט הבריטי – כפי שהובאה בפני קהל קוראי העיתונות העברית, כלומר באמצעות תרגומים של מאמרי העיתונות העברית וציטוטיה שם. בשנים 1881-1930 סיפקה העיתונות העברית מידע עשיר על חיי היום-יום והפוליטיקה ביפו ובתל-אביב. חומר רב צוטט מן העיתונים הערביים.¹ התרגום היה מדויק, אך בהתייחסות לציטוטים מן העיתונות הערבית הייתה נקיטת עמדה של העורכים והכותבים בעיתונות העברית, שגייסו, במרבית המקרים, את העיתונות הערבית בשירות מגמות ההיבדלות מן הישוב הערבי שבאו לידי ביטוי מעל דפיהם.

העיתונות הערבית, שזכתה לתנופת פיתוח עקב מהפכת התורכים הצעירים בקושטא בשנת 1908, הרבתה לגנות את ההתיישבות הציונית בארץ ישראל, למחות נגדה ולהזהיר מפניה. החוקר האמריקני-פלסטיני רשיד ח'אלידי (Khalidi), טוען כי העיתונות הערבית ותגובת הפלאחים שבמרכזה היה מסע אלים נגד הציונים היו הסממנים הראשוניים של ההתנגדות הלאומית למפעל הציוני.² עם זאת, יש לזכור כי מעשי ההתנגדות והמרי של פלאחים ואריסים היו מעטים וקצרי מועד, לא בלמו את הקמתו של יישוב כלשהו, ובסופו של דבר לא בלמו את התפתחותם של עשרות יישובי העלייה הראשונה והשנייה. העיתונות הערבית (פלסטין, אלכרמל ועוד) הייתה בעלת תפוצה מוגבלת, וביטאה בדרך כלל את דעתה של שכבת אליטה דקה, שעד מלחמת העולם הראשונה הביעה את נאמנותה הפוליטית העיקרית לשלטון העות'מאני. רק עם פרוץ מאורעות תרפ"ט (1929) והשביחה הכללית של 1936 אפשר היה למצוא ביטוי למאווים לאומיים ולניסיון להפוך את הגלגל ולבלום את המפעל הציוני. עד אז התבטאויות ופעילות אנטי-ציוניות היו נחלתם של מתי מעט. בראש מעייניהם של רוב הפלאחים, הבדווים ועניי הערים עמדו שאלות קיומיות של פרנסה וטובת המשפחה, טובת החמולה והשבט, ואולי טובת הכפר או העיר.

העיתונות הערבית, כפי שבאה לידי ביטוי בעיתונות העברית, הייתה בעלת עמדה אחידה בדרישותיהם של הערבים: ביטול המנדט, עצירת ההגירה היהודית והקמת ישות ערבית עצמאית. אולם בצד

אדמוני על מתניהם [...] ביחוד הפליאונים הנשים כשביסיהן המזרות [...] ועל כולם בנזמי האף הגדולים התחובים באפיהם [...] צורפו עוד לזה את קולם המשונה ונגונו הממושך ובלי כל צליל – ובינו כמראה – צוענים [...] הם היהודים.⁸

בשנת 1890 נכתב בהמליץ: "העיר יפו שונתה מאד לטוב מאשר הייתה היום שש שנים בעת הציגי כף רגלי ראשונה על אדמת ארץ-ישראל. הקריה הערבית אשר ראיתי אז הייתה לעיר אירופאית, ובה עתה יותר משלוש מאות בתי אבות יהודים אשכנזים"⁹. כוחו של הערבי הותיר רושם עז על העולים שהגיעו לארץ. היו שגרסו שהערבי שורשי יותר מהיהודי התלוש. אורח חיי הערבים הזכיר למתיישבים את האבות ולכן חשו לעתים מעין קרבה לשכניהם. הם ראו בהם נציגי המזרח, והמשיכה האיטלקית הרומנטית מצאה את ביטוייה בסיפורים.

בשנת 1891 תיאר אליעזר בן-יהודה את יפו ותושביה הערבים בעיתון האור: "לפנים בבוא יהודי העירה יפו היה אנוס לצמצם את עצמו באחת המבואות המטנפות וישא עמל ותלאה ולעד אין קץ בלכתו לקנות דבר מה לשבור רעבונו מהערבים, יען מליץ לא היה בינות, והם איש רעהו לא הבינו, ויהיו איש בעיני רעהו: פרא יערי"¹⁰. העולים האשכנזים ראו ביפו עיר שונה משאר ערי הקודש, שבהן התגוררו קהילות היישוב הישן. היטיב לתאר זאת הבצלל הירושלמי:

עירנו השוכנת על גבול ארץ אבותינו תגדל מיום ליום, ולרגל האורחים הרבים והבאים ועוברים עליה, יפרח המסחר כשונתה. מאחינו הבאים לארץ הקודש ישארו על הרוב ביפו ובהמושבות אשר סביבותיה בני יפו מובדלים המה מבני ירושלים בהליכותיהם ובמעשיהם. פה ביפו כולם משכילים, כולם נבונים, כולם יודעים להתנהג על פי המדה החדשה או כמנהג היהודים המתקנים באירופא וכמעט לא נכר פני יהודי יפו כיהודי ארץ-ישראל, וכל העובר בשוקי יפו יראה בעיניו אירופאים ממש.¹¹

גם המליץ תיאר את יפו כעיר אירופית הודות לאשכנזים שהתיישבו בה.¹²

מקום נכבד תפסו בעיתונות העברית ידיעות על ניסיונות אונס של נשים, על התעללות בילדים ועלילות דם. הערבים הם "בני בליעל", "רעי מעללים", "שודדים" ו"רוצחים"¹³. התיאורים היו בדרך כלל ספוגי סטראוטיפים ודעות קדומות. תחת הכותר "לערבי הרחוב הוא הכל", תיאר המליץ את סלידתו: "ערבים פראים [...] יפו – עירנו יפו [...] הרחובות אשר הערבים הפראים הספיקו לטנפם ביום אחד, אחרי אשר טהרו ונקו אותם ירחים שלמים. כי לערבי – הרחוב הוא הכל: הוא בית מלוננו, הוא בית מרזחו, הוא בית ועדו ובית משפטו והרחוב הוא גם בית תפילתו ובית מקדשו"¹⁴.

בשנת 1890 מסר המליץ כי "ההסתה הבלתי מרוסנת [בעיתונות הערבית] נגד היהודים והיהדות בארץ-ישראל מידי אנשים ידועים ועתונים ידועים – עשתה את שלה [...] וקראו לטבח בפומבי ובאין מפריע"¹⁵. דברי הארס והשטנה באו לידי ביטוי בעיקר באמצעות העיתונות: "על תחומו על אלה הכלבים היהודים טמאי הנפש"¹⁶. ציטט הבצלל בשנת 1872. בפסח תרל"ו (1876) האשימו מוסלמים ביפו את יחיאל שמרלינג כי חטף נערה מוסלמית כדי להשתמש בדמה לצורכי פולחן בחג הפסח. המוני ערבים פרצו לחצרו והחלו להסית את ההמונים ברחובות לפרוע פרעות ביהודים.¹⁷ לדעת העולם יפו התפתחה בעזרתה של תל-אביב, ובעזרת העולים שהגיעו אליה:

צעיר לימים הוא הישוב העברי ביפו. עוד לפני חצי יובל שנים לא הייתה יפו שערה של ארץ-ישראל, בלתי אם כפר גדול שמספר יושביו עלה ל-15,000 אלף נפש בערך. אבל רובם הגדול היו ערבים דלים ורשים. בתי העיר היו קטנים ונמוכים ודומים יותר לגלי קברים ואף הרוסים עזובים ושוממים היו ויהודים נמצאו אז ביפו ערך 70 או 80 משפחה ספרדים ביתר דיוק: מיערביים כלומר יוצאי מארוקו, וקרוב לעשרים משפחה אשכנזים [...] כשהחלו המוני חוצינו באים לארץ-ישראל פרץ פתאום ליפו זרם חיים שוטף [...] ביחוד עזרו לגדולה של יפו המאורעות ברוסיה מימות ההרג הרב בקישינוב והילך [ואילך]. כמובן טבוע גם עתה על יפו החותם המזרחי. אבל כבר נמצאים בה בנינים יפים רחובות הגונים ומסודרים בפרבר שיכול לשמש הדור גם לעיר אירופאית. הוא הפרבר תל-אביב שבנינו אנחנו. יפו יש בה עכשו ערך 50 אלף נפש וכחמישית – יהודים.¹⁸

העולם מוצא לנכון לתאר מהזוית הבאה את ערביי יפו בשנת 1914:
לפנות ערב הלכנו אל הים, לצפונה של העיר [...] החבורה בחרה מקום לרחיצה ליד טחנה של יהודים, הכונה הייתה שהטחנה עצמה תגן עלינו מפרחחי הערבים שנהגו לזרק אבני חצץ ברוחצים [...] זכות הטחנה לא עמדה לנו כלל כלפי נערי הערבים השוכבים, שזיקת אבנים זו "מצוות ספורט" הייתה להם.¹⁹

תל-אביב בעיני הארצות השכנות

בשנים הראשונות להקמתה התפרסמה תל-אביב לא רק בעיתונות הערבית המקומית, אלא גם בחלק מהעיתונות הערבית שיצאה לאור בארצות השכנות. כתבים ממצרים, מסוריה ומלבנון נהגו לבקר במושבות ארץ ישראל ובתל-אביב ולסקור אותן בנימה של הערכה, ולעתים אף בנימה של קנאה. בקיץ 1914 ביקר בארץ ישראל העיתונאי המצרי אבראהים סלים אל-נג'אר, כתב העיתון **אלאהראם**. הוא ביקר בתל-אביב, "הנחשבת לרובע מרובעי יפו, לפי דוגמת הליופוליס אשר בקהיר". במאמרו, שהועתק לאחר מכן לעיתון **פלסטין**, הוא פנה אל בני העם הערבי בארץ לבל "יילחמו ביהודים כי המלחמה הורסת גם את מי שנלחם אותה".²⁰

הפועל הצעיר פרסם מאמר מתוך העיתון המצרי **אלאקדאם**, אשר שלח את חציו ואת זעמו אל היישוב היהודי ואל הציונים. הוא הזהיר במאמריו מפני הסכנה הנשקפת לממשלה מהציונים, ובמיוחד מאלה שגרים ביפו:

הציונים עודם נתינים זרים, נתינות זו היא ככלי זין בידם להתנהג בעריצות עם האזרחים ועם הממשלה [...] כי כלום תמו הקרקעות מן הארץ? אם אין כברת אדמה בתל-אביב אפשר למצוא קרוב לה. הרי החול רבים ורחבים והם שייכים לפלחים [...] כי אזרחי הארץ ביפו יתנו מלוא חפנים כסף וזהב בפרט לתחנת המשטרה שתגן עליהם ועל נפשם מפני התנפלות הציונים.²¹

התפרסמו גם כתבות בעלות נימה אנטישמית. כזו התפרסמה למשל בעיתון ההומוריסטי **אלמז'נון** שיצא לאור בקהיר:

בהיותי ביפו נפגשתי עם יהודי ונוצרי ובהביעי את התפלאותי על שקידת היהודים, אמר לי הנוצרי: שקידה זו שאינה להם אלא פה מראה על המטרה הפוליטית שלהם. מראה המסחר רק כסות עיניים הוא, באמת הדם רוצים להחזיר להם את ארצם הקדמונית. אמרתי: וכי על ידי קניית חלקות אדמה אחדות מחוץ לעיר מייסדים ממלכה? ענה: ממלכת ישראל היא הממלכה החזקה שבעולם באשר היא ממלכת הכספים. אז אמרתי לו: לו היו כנים דברך, הן יכלים היו לקנות את כל הארץ בבת אחת ולא קמעאיקמעא.²²

העברתימים בכל יפו, אם מאור החשמל יאיר את רחובותיה ורוב מעונותיה, אם זרם חשמלי יקשר את העיר מקצה תל-אביב עד קצה אג'מה, אם על ידי עבודת נקיון היהודים יבראו תנאים סניטריים טובים ונקיון.²⁷

והיו עוד שאמנם התנגדו לפירוד מצד אחד, אולם מצד שני ראו גם צד חיובי בניתוקה של תל-אביב מיפו:

תחלש השפעת היהודים בעירייה של יפו, מפני שתל-אביב, בתור עיר קטנה היא מלשאת בעול ההוצאות של עיר שלמה [...] תושביה אין להם פרנסות קבועות [...] העיר קטנה היא וצפופה וכל אחד מתושביה נתקל בחברו וכל אחד מתושביה יודע מה שבקדרתו של חברו [...] אולם, יש לה שלוש מעלות שהן שקולות כנגד כל החסרונות כולם: היא – העיר – היא עיר יהודית כלה, היא – העיר היהודית הראשונה, שיסודו היהודים בארץ מולדתם והיא – העיר היהודית האירופית הראשונה [...] קרובים אתם אל המטבח שבו מתבשל הדבר הגדול עד לאין ערך שאנו קוראים לו "הבית הלאומי". רבות יצרנו [...] ועיר יהודית לא יצרנו בכל אלה. העיר היהודית החדשה הוקמה על אדמת אבות, בבית הלאומי במקום שכל אבן זעקת: ארץ-ישראל! ותל-אביב היא גם העיר היהודית הראשונה, אין בכל העולם כלו עיר או עירה שנוסדה על ידי יהודים לשם יהודים, יותר נכון – לשם יהדות, לשם תחיית האומה הישראלית על אדמת המולדת [...] עיר יקרה לכל לב עברי [...] תל-אביב היא העיר היהודית האירופית הראשונה בקדמת אסיה לא רק יהודי חוץ לארץ; אף יהודי ארץ-ישראל חדלו להבין את התפארת שביצירה. מערמות חול להקים על יד עיר מכוערת ומלוכלכת כיפו עיר אירופית גמורה, עם צינורות של מים ושל חשמל, עם בתים אירופיים מדרכות נאות, עם גימנסיה גדולה ועם שדרות נהדרות [...] מעשה כזה מרומם את הרוח מגביר את המעוף הלאומי ומחזק את התקווה, תקוות הלאום.²⁸

לדעת כתב אחר תל-אביב יצאה נשכרת מן הפירוד מיפו, מכיוון שעתה, כשהייתה לה הנהגה משלה, היא יכולה לגבות מסים, לתקן תקנות על פי רצונה, ולקבוע את צרכיה ואת הכנסותיה וכיוצא באלה.²⁹

בין עיריית תל-אביב לעיריית יפו הערבית היו ניגודי אינטרסים ותחרות על רקע כלכלי, שיצרו מחלוקות רבות. עורך **אלאקדאם** כתב:

נושא השיחה של תושבי פלסטינה כעת הוא ענין הציונות [...] השאלה ציונית, אם כי למראית עין היא כלכלית אך באמת הינה שאלה פוליטית חשובה [...] ניווכח, כי כל המאורעות הפוליטיים נבנו על יסודות כלכליים. הממשלה מביטה על הציונות כעל ענין כלכלי, אך אין ספק, כי אחרי עבור זמן ארוך או קצר, תיווכח שהענין הינו פוליטי חשוב [...] חריצות הציונים לשמור על שפתם, מנהיגיהם ונתינותם – מאשרת מסקנתו זו.³⁰

בנימה מתריסה ולא אוהדת, עם רגשות של קנאה, ציטט **הצפירה** את מה שונתב ב**אלאכבאר** באשר לעבודות הבניין אשר נעשו בתל-אביב:

מי שילך בימים אלה לתל-אביב ישתומם למראה הבניינים הרבים והשונים הנבנים בכל עבר ופינה והמשתרעים עד לחופי הים מזרחה ומערבה. על חוף הים הזה נבנה בנין עצום שיכיל תיאטרון גדול, ראינוע, רסטוראן, בית קפה ובית מרחץ ימי ועוד [...] ארמונות גבוהים ובתי חרושת רחבים נבנים ורחובות רחבים מרוצפים [...] כל זה מראה לנו על המרץ הגדול וההכנה המרובה והמכשירים המשוכללים אשר להם.³¹

היישוב היהודי הוצף בגלי שטנה מעל דפי העיתונות הערבית. ההטפה לשנאה באה לידי ביטוי בניפוח המציאות מעבר לכל סבירות. מקרה כזה צוטט מעיתון סורי. בקיץ 1914 פרצה בתל-אביב תגרה בין נער יהודי לערבי. נער יהודי עבר לתומו ליד הגימנסיה הרצליה, "ויפגע בו ערבי אחד רוכב על החמור, הנער נגע בבהמה, הערבי הוציא את סכיניו וידקר את הנער".²³ הנער הערבי נתפס והוחזק באחד מחדריו הגימנסיה עד שבאו שוטרים מיפו והובילוהו לתחנת המשטרה. מאורע זה שימש פתח נוסף להסתה פרועה בכל העיתונות הערבית בארץ: "יהודים עלינו!!", "ממשלה בתוך ממשלה!!", מבצר לאסורים בתל-אביב!!"²⁴

על הסכנה שארבה ליהודים ביפו בשנת 1909 דיווח העיתון **היהודי**, שהביא כתבה מן העיתון המצרי **אלמנטק**:

מוסלמים מרוקנים מסתתרים ומתחבאים ביפו, מזוינים בכל מיני חרבות וכידונים ואקדחים רבים לאין מספר [...] בראותם את הממשלה טרודה, ואין עין השגחה מעולה בעיר הם מתפרצים ועושים רציחות [...] הם מתעתדים להתנפל באחד הלילות הקרובים, לרצוח כפי שבועתם עד שלוש מאות איש בפעם אחת [...] [מורגשת] התעוררות נגד היהודים, הערבים מתלחשים ויש גם מסיתים המפיצים בין הערבים שמועות כוזבות בדבר היהודים העמלים לרשת את הארץ ולגרש את הערבים ממנה או לכבוש אותם לעבדים. הממשלה הייתה רוצה להגביר בארץ ישראל את היסוד העברי בכדי להחליש בזה את היסוד הערבי, שהוא לה חומר שעתידי הוא להתפוצץ אלא שגם הערבים מבינים את היסוד הזה והם משתמשים בו להלהיב את הלבבות כנגד היהודים וכיותר כנגד הממשלה השנואה להם.²⁵

תושבי תל-אביב היהודים שאפו להינתק מבחינה מוניציפלית מיפו. השאיפה להפריד בין שתי העיריות גברה לאחר פרעות 1921, עם נהירתם של תושבי יפו היהודים לתל-אביב עקב החשש להמשיך להתגורר ולעבוד ביפו. בין היתר היה רצון גם להתנתק מיפו מבחינה כלכלית. אחד המפעלים של עיריית תל-אביב היה הקמת המרכז המסחרי והתעשייתי (היום – שוק לוינסקי ושוק העלייה) שיתחרה ביפו. בעתון **הארץ** פורסמה דעתו של דוד איזמוזיק,²⁶ שהתנגד לשינוי הצפוי וטען שאם יום אחד תל-אביב תיפרד מיפו ותהיה לה עירייה משלה, היהודים לא ירוויחו מכך, אלא להפך:

אחרי ירושלים תהיה יפו העיר העברית השניה. לא תעבורנה שנים מרובות ותושבי יפו רובם יהיו יהודים. זכות הבחירה להנהלת העיר על פי החוק הישן היא רק לבעלי נכסי דלא ניידים וכבר היום יש ליהודים נכסים רבים. [...] ועם הרחבת הישוב העברי יתרבו גם הנכסים [...] חוקי הבחירות להנהלת העיריות יהיו יותר דמוקרטיים [...] ברור, כי הנהלת העירייה יכולה להיות במשך זמן לא ארוך מושפעת מאוד על ידי הרוב היהודי. אם תל-אביב תיפרד מעל יפו יהיה הדבר כאלו ויתרו תושביה על יפו העיר [...] אז יישארו שם היהודים בתור מעוט לאורך ימים. ואל נא נשכח: מרכז החיים הכלכליים יישאר תמיד ביפו העיר; שם יהיה הנמל, שם השוק ושם המסחר, שם התנויות והבנקים – ותל-אביב שאר מטעמים שונים רק עיר גנים, משכן כבוד לעשירים, בית מנוחה לפקידים ולמורים [...] עלינו ליצור יחסי ידידות טובים עם שכנינו; ושוכחים, כי אין יחסים טובים נוצרים אלא כשיש עבודה משותפת וקשר תמידי. התפלגות והתפרדות מכניסה תמיד אי-הבנה [...] ענין התפתחות העיר שוה לכל, ליהודי וללא יהודי ובלב תמים ויד בידי יכולים לעבוד שני העמים להתפתחות העיר והפחתה. יתר על כן: שכנינו צריכים להדגיש, כי התפתחות הישוב והתרבות התושבים מביאות תועלת גם להם. אם על ידי האינציאטיבה של היהודים תסודר

במדה שישקעו ביפו, בודאי ינהרו לתל-אביב הפנה העברית היחידה שיש כאן.³⁶

בשנת 1929 הודגש שמגמת המייסדים הייתה להקנות לעצמם דפוסים חיים מקוריים ועצמאיים בצורה בתוכן וברוח: "ליצור לנו שכונה חדשה לא רק לשם תקון סגנון חיים ונמוסי חיים טובים ויפים [...] היהודים המפוזרים בכל פינות העיר יפו ייאספו אל מקום אחד, ויהיה בזה מעין קבוץ גלויות מועט".³⁷ גם "העולה החדש בחר בתל-אביב מפני שידע כי הוא חופשי בכל תנועותיו והליכותיו, בה אפשר לערוך חגיגות, תהלוכות רבות בלי מעצור ומפריע ובלי בושח ופחד מפני השכנים הנכרים. ובעוד שלפני הייתה תל-אביב מעין מבצר יהודי שהפורעים לא עצרו כח לחזור אליו".³⁸

העיתונות הערבית והיישוב היהודי

העיתונות הערבית נחלקה בפרסומיה על היישוב היהודי בארץ בשנת 1920. היו עיתונים שלא נקטו כל עמדה בנושא היהודי-ערבי ולא הביעו את דעתם בשאלה הצינונית והיישוב העברי, עיתונים אחרים פרסמו את כל המאמרים שהתקבלו אצלם, ועיתונים קיצוניים התנגדו נחרצות ליישוב היהודי בארץ.³⁹

כתוצאה מניתוק פיזי בין יפו לתל-אביב לאחר מאורעות 1921, רובו של המסחר עבר לידיים יהודיות. אולם הניתוק לא היה שלם, כפי שמציין זאת תזכיר הוועד הלאומי:

תל-אביב היא המשך של יפו [...] הנמל נתון ערך מיוחד ליפו [...] המסחר העיקרי של תושבי תל-אביב הוא בעיקר מיפו, הרבה פועלים שגרים בסביבות תל-אביב וכן כל אלה העוסקים בטרנספורט, רובם עובדים ביפו [...] ביום השבת שובתים היהודים מעבודה וממסחר. ורוב בתי המסחר ביפו סגורים, הנמל כמעט שובת, הדואר והטלגרף [...] יפו ותל-אביב אמנם נחלקים באופן מלאכותי, החיים האקונומיים הם היותר חזקים והמה מקשרים ומאחדים אותם.⁴⁰

גם הארץ התייחס לעובדה שלכאורה תל-אביב תפסה את מקומה של יפו כמרכז מסחרי וכלכלי. אולם למעשה תושבי תל-אביב הלכו ליפו "בשעה שצרכים לקנות אפילו דבר קטן. ראשית כל פועל כאן ההרגל ושנית הסברה שבמרכז המסחרי אין כמות גדולה של סחורות ואין ממה לבחור".⁴¹

היו סוחרים יהודים שפתחו את החנויות בשבת כדי להגדיל את הכנסותיהם, והיו יהודים שניצלו יום מנוחה זה לערוך את קניותיהם.⁴² מנגד, סוחרים ערבים שבאו למכור מרכולתם בתל-אביב ביום השבת עוררו את זעמם של החרדים. ועד עיריית תל-אביב החליט לאסור על היהודים ועל הערבים לסחור בשבת.⁴³ בישיבת הוועד הוחלט "לסדר את המגרש שהיה שייך למלמד בשביל שוק ולהעביר את כל הערבים להמגרש הזה".⁴⁴ נוסף על כך הודיע שלא ירשה לרוכלים ערבים מקומיים לעסוק במסחר בתל-אביב אם לא ישלמו מסים. העיתון פלסטין מחה על כך, והצעתו הייתה לנהוג בהתאם עם הסוחרים היהודים המגיעים לסחור ביפו.⁴⁵

בשנת 1926 הייתה קופתה של עיריית תל-אביב דלה, והממשל בא לעזרתה בהלוואה. פלסטין, המצוטט בדבר, מתח ביקורת על מעשה זה ועל התעלמותו של הממשל מבקשה זהה של עיריית יפו: "לא לשם הגשמת מפעלים מועילים לה, כי אם לשם תשלום האחוזים ופרעון הקרן של המלווה אשר קבלה תל-אביב באמריקה [...] ומעשה בעיריית יפו אשר דרשו מלווה [...] לשם מפעלים בעלי תועלת

השופר טען שמצב היהודים השתנה בעקבות המאורעות של שנת 1921. לדעתו אין להתיימש, משום שנזרע הגרעין הראשון לעבודה הכלכלית המשותפת והוא

הבנק הארצישראלי למסחר ותעשייה בע"מ – יפו. חברה זו המרכבה מאנשים בעלי אמונות שונות וגזעים שונים, ביניהם ערבים מוסלמים, נוצרים ויהודים וכולם התאחדו תחת דגל השאיפה אחת! הפרחתה הכלכלית של ארצנו והתקדמותה [...] הערבים ראו עיר חדשה משגשגת, בנינים חדשים לבקרים, בתי חרושת פרי וגייע כפים ועל ידה יפו הישנה הנרדמת, הצמוקה ודלת הדם שנהפכה לקן של פוליטיקה היסטורית [...] כן הננו רואים הפעם ביפו פועלים ערבים שבלו זה לא מזמן את ימיהם בבתי הקפה ושאר מקומות הזוהמה למיניהם, עובדים בעבודת רוטנברג [הקמת מפעל החשמל]. ראינו גם את הבתים לתענוגי קיץ בתל-אביב מלאים ערבים. וכולם רוצים בהתקרבות, רוצים לבוא במגע ומשא עם היהודים, רוצים ללמוד את הלשון העברית, צמאים להתפתחות ורכישת דעת [...] בצד התנועה המבורכה הזאת [...] מורגשת יפה ביפו, תנועת הרס וכליון [...] היהודים יודעים לכבד את הערבי בכלל ובייחוד בעבודה, את הפלח הערבי שבו הם רואים סמל של שקרנות, פכחות והסתפקות במועט. התועלת רבה לערבים מהיישוב היהודים בכל המובנים. כל העובר סביב המושבות היהודיות רואה שמחרשת העץ העתיקה נהפכה למחרשת ברזל אירופית חדשה. הערבים למדו מהיהודים את דרכי עבודת האיכרות החדשה [...] ורוח העבודה וההתקדמות מפעם כבר בכל עורקיה".³²

השאיפה להינתק מיפו הערבית עוברת כחוט השני בעיתונות העברית לאורך התקופה כולה. אנו רואים כיצד גורמים פנימיים וחיצוניים משפיעים על תהליך זה. פרעות, מצב כלכלי וחילופי ממשל מצד אחד, ומן הצד השני התרחקות פיזית שמובילה להתנתקות כלכלית וחברתית. בשנת 1920 ציין הצעירה כי תל-אביב "הייתה למופת לא רק ליהודים, כי אם גם ליתר תושבי הסביבה, בניקיון השורר בו, בסדר הנכון של הנהגתו, ביפי הרחובות והגן הפומבי שלו [...] תל-אביב עיר היהודית ביותר בכל ארץ-ישראל".³³

הניתוק מיפו פירושו היה גם הקמת עירייה נפרדת, הניתקות טוטלית. הפועל הצעיר היטיב לתאר זאת בדווחו על כנס שבו השתתפו "אלפים איש מכל השדרות של תושבי יפו ותל-אביב [...] הישוב העברי ביפו ובתל-אביב מכיר בערך הלאומי והמדיני של סדור השלטון עצמי לאומי המונח ביסודה של עיריית תל-אביב ורואה בסדור השלטון האוטונומי על בסיס חוקי ועממי תנאי הכרחי להתפתחות חיינו הלאומיים בארץ".³⁴

בשנת 1920 כתב הפועל הצעיר בנימה אירונית ועוקצנית שאמנם תל-אביב הוקמה במטרה להינתק משכניה מסביב, אך תושביה הסתגרו בד' אמותיהם, חיו כחיי הגטו בגולה, והפגינו אדישות למה שקורה סביבם. לכן "לא מעטים בתל-אביב אנשים אשר אינם זקוקים אף לעיתון עברי שבשבילם הרזוסיט [השחר] הפריזאי הוא המקור היחידי כמעט לאינפורמציה על עניני ארץ-ישראל".³⁵

בשנת 1922 הדגיש הפועל הצעיר כי הסיבה להקמת העיר העברית היה הרצון להתבדל מהחברה הערבית, ולברוח מהרפש והזוהמה הפיזית של יפו הערבית:

ליוצרי השכונה הייתה בזמנם מגמה ברורה! לצאת מהרפש והזוהמה של רחובות נהש וליצור שכונה עברית שאיורה הפיסי יהיה נקי ואיורה הרחני יהיה אחר וטוב מזה שבגיטאות ארץ הישראליות שלנו [...] ההגירה היא של אנשים עובדים או בעלי אמצעים בינוניים, הם

יפו היה גדול, וכוונת היהודים הייתה "לעזור ולפתח את העיר יפו ולעשותה לעיר משוכללת כאחת הערים באירופה".⁵¹ ואכן, באותה שנה (1927) הצהיר מושל יפו, עאצם אלסעיד, שיש להכיר בשפה העברית משום שהיא חוקית לפי החוק המנדטורי.⁵² לפיכך מונה מטעמו מזכיר יהודי-עברי שניהל את הפרוטוקול בשפה העברית. בשנת 1930 היו כבר ארבעה פקידים יהודים בין פקידי הרבים של עיריית יפו, דבר שהקל על התושבים היהודים.⁵³

בשנת 1928 פנתה מועצת עיריית תל-אביב לממשלה בדרישה להעביר את תחנת הרכבת המרכזית מיפו לתל-אביב, לתקן את נמל יפו כדי להקל על כניסת הספינות ותנועת הנוסעים והמשאות בנמל, ולחבר באמצעות כביש את הנמל עם תל-אביב. טענתה הייתה שאי ביצוע הפרויקטים הללו גורם לעיכוב בהתפתחותה של תל-אביב. "המרכז הכלכלי והלאומי [...] ונקודת הישוב הכי גדולה בארץ. התעשייה המתפתחת בתל-אביב דורשת מלבד הקלות מכס גם דרכי חיבור אל הנמל ואל כל חלקי הארץ [...] ה"ה דיזנגוף, קליקמאן ושושני הדגישו את אחדות האינטרסים של יפו ותל-אביב בשאלת אמצעי החבור ודרשו את תחנת הרכבת ליפו ותל-אביב בשותפות".⁵⁴ אולם הנציב העליון אישר רק את הבקשה לחבר את יפו לתל-אביב על ידי רציף לאורך החוף.⁵⁵

עיריית תל-אביב פנתה לממשלה בבקשה לספח אליה חלק משכונת נווה שלום הסמוכה לגבולות תל-אביב. לטענתו של אלסיראט הערבים יתנגדו משום ש"קרבנם של הערבים והיהודים תגרום לחיכוכים ביניהם ומחומות".⁵⁶

בשנת 1930 תיאר העיתון **דבר** את יפו:

רחוב בוסטרס, לכאורה כמו שהיה [...] אותו "חן מזרחי" של סימטאות העג'אמי. השלטים נוקו מכתובות עבריות, כתמים שחורים נתלו במקומן. חנויות ערביות חדשות נפתחו מנופקטורה בחנויות מרווחות [...] "חנות להשכיר" [...] דבוקות פתקאות לדלתות סגורות. שלטי בד מצויירים בכתב ערבי [...] עומד בחור מקושט בטעם מצרים [...] ערבי מתופף וכנר יהודי משמיע מנגינה [...] השען היהודי ברחוב בוסטרס, דוקא זה השען בפינתו הצרה, החזיק מעמד. חנותו אינה עומדת להשכיר והכפריים אמנם בזהירות נכנסים.⁵⁷

הירחון **ההד** ציטט מתוך *Israelit* הגרמני שיר הלל לעיר העברית הראשונה:

תל-אביב העיר העבריה! [...] נכון יותר לעבוד בכל הכוחות כדי לעשות את תל-אביב העברית גם לתל-אביב יהודית [...] עיר שבה כל חנות סגורה בשבת, שבה גם הדואר והמשרד הממשלתי ובית החרושת סוגרים את שעריהם עם כניסת השבת [...] העיר היחידה שרק יהודים נגעו בה, שרק יהודים בנהו! אשר יהודים חצבו את אבניה, אשר יהודים תקעו את יתדותיהם, אשר את בתיה הקימו יהודים! [...] הכל מסודר כהלכה, ממש כמו בגרמניה!, המים אינם פוסקים, החשמל אינו נפסק, האוטובוס ישנו תמיד [...] והנהג מדבר עברית, והנוסעים בו מדברים עברית והעלמה בבית הדואר מדברת אליך עברית ועל הכסאות אשר על שפת הים כתוב עברית.⁵⁸

העיתונות הערבית ו"היהודי האירופי"

כמו בעיתונות היהודית האירופית שמתחה ביקורת על המראה ה"ערבי" של יהודי המזרח, בעיתונים הערביים היו ביטויי סלידה ממראה היהודי ולבושו, שהזכיר את אופנת ערי אירופה. עורך **פלסטין**

ציבורית והממשלה הארצישראלית וגם משרד המושבות בלונדון סרבו לאשרו.⁴⁶ עוד טען **פלסטין** שמכיוון שהממשלה עומדת לצדם של היהודים גם בבחירות לעיריות, הבחירות שהיו צריכות להתקיים ביפו נדחו. "סבת דחית הבחירות היא: לתת זמן לציונים שלא קבלו את הנתינות הארצישראלית לקבל אותה להשתתף בבחירות. בזה יגדל מספר הבוחרים. נטיה של הממשלה לציונים היא גלויה מאוד. אחרי כל זה אומרים, שאם היהודים יהיו רוב בארץ לא יקפחו את זכויותינו. הם עושים את הדבר הזה מעכשיו בעוד מיעוט קטן בארץ".⁴⁷

טענה נוספת שהועלתה בעיתונות הערבית הייתה שהממשלה מפקחת על מועצת יפו, אולם אינה מתעניינת במצבם של ערביי יפו, ואילו מועצת עיריית תל-אביב חופשית בפעולותיה "ואין השגחה ממשלתית עליה, מלבד בקביעת תקציבה, היא נהנית משלטון עצמי רחב [...] אנו רואים שהממשלה מסדרת מקופתה מלווה חדשה בשיעור עשרת אלפים לירות לעיריית תל-אביב".⁴⁸

אלג'זירה תקף, לפי עיתון **הארץ**, את עיריית יפו, בהשוותו את תקציבה לתקציב עיריית תל-אביב. לטענתו, על עיריית יפו ללמוד מעיריית תל-אביב כיצד לנהוג. תל-אביב השתמשה בתקציבה לחינוך, לעזרה לפועלים, ועדיין נותרו בידה כספים לתיקון כבישים, רחובות ועוד. לעומת זאת תקציבה של יפו גדול יותר, אך עיריית יפו לא ידעה לכלכל את מעשיה כראוי, ולכן "מוצאים, שרחובות יפו מלאים חפירות וגומות והעירייה מתקנת מן הכבישים רק אילו מאות מטרים בשנה [...] ואשר לעיריית תל-אביב הרי שם יש עם חי הדורש ממנה חשבונות בעד הכל. כל זמן שהעם הערבי ישן, אסור לו לעשות השוואה בין עיריית יפו ובין עיריית תל-אביב".⁴⁹

גם תושבי יפו הערבים מתחו ביקורת על העירייה שלהם. טענתם המרכזית הייתה שהעירייה אינה יודעת ואינה יכולה להתמודד עם בעיות חברתיות ותברואתיות. אוזי אלדג'אני, תושב יפו, פרסם מאמר **בסות אלחק**: "כלום יש ביפו עיריה ומחלקה לבריאות?" טענתו הייתה שמי שהלך בחוף יפו, לא יאמין שיש עירייה ומחלקת בריאות ביפו. וכך הדברים הובאו בעיתון **הארץ**:

ההרי מי שעובר את האזור של עיריית תל-אביב ומגיע ליפו לא ימצא כאן אלא שטפונות של זוהמה. מלבד שהדבר מתנגד לטעם וליופי, הרי זה פוגע בבריאות הציבור וגורם למחלות ממתות. מי שרואה את זוהמה המעוררת גועל נפש ומפיצה ריח רע, לא יאמין שיש עיריה המטפלת בשכלולו של החוף ומחלקת בריאות הדואגת לבריאות האוכלוסים. והרי חוף ים בכל ארצות המזרח והמערב משמשים מקום טיול ומנוחה. מי שנוסע לתל-אביב ורואה את חופה היפה והנקי שהתושבים נהנים מאוירו הצח ואחר כך יראה את תושבי יפו מרוצים מהזוהמה לאורך חוף עירם היפה – הרי יבוא בתלונות על תושבי יפו. שתיקתם של בני יפו בנוגע למצב כזה בדורנו, שהנקיון וסידור הערים מוכיחים על מידת תרבותם והתקדמותם של העמים, אינה מוסיפה להם כבוד. ועוד זאת: שתיקתם של תושבי העיר מטילה אחריות עליהם. אם העם עצמו אינו מטפל בעיניניו החיוניים – אי אפשר לבוא בקובלנה על הפקידים שרובם שואפים רק לקבל את משכורתם בסוף החודש.⁵⁰

בישיבת מועצת עיריית יפו שנערכה בשנת 1927, הוחלט שהשימוש במשרדי העירייה ובמסמכיה יהיו רק בשפה הערבית, אף על פי שהיה הכרח שהפרוטוקולים יהיו בעברית כי זכותם של היהודים הייתה להשתמש בלשונם הרשמית. מאיר דיזנגוף דרש להחזיר את השימוש בשפה העברית בעיריית יפו. אמנם מספרם של היהודים שישבו במועצה היה קטן, אך מספר היהודים משלמי המסים לעיריית

הדגישו את מוטיב השונה, האחר, באמצעות המילה "עבריי", "עברית". העולם כתב: "על גבול יפוי-תלאביב עומד שוטר עברי נדמה לך שהוא מרגיש בכל ישותו מה חשוב הוא תפקידו בתור שוטר פה בעיר העברית תלאביב. מפליא שבכל פעם בבואי הנה אני מתרשמת מחדש מעיר זו שכולה עברית על כל תושביה, מוסדותיה, חנויותיה, פועליה וכו'".⁶³

הערבים התלוננו על שלא ניתנת להם האפשרות להתגורר בתלאביב. מוחמד עלי אטאהיר, יליד שכם, המופתי הירושלמי שישב בקהיר, כתב בעיתון הקהירי אלמוקטאם ש"בעיר תלאביב היהודית אסור בהחלט שיגורו בה נוצרי או מוסלמי". לאחר כמה ימים התפרסמה תגובה על מאמרו: "האינך זוכר כבודו, כי אסור ליהודים לגור בנצרת ובבית לחם? והאינו זוכר כי במכה אסור לגור ללא מוסלמי?".⁶⁴ אולם טענתו של מוחמד עלי אטאהיר לא הייתה צודקת, משום שהמוסדות היהודים בארץ ועיריית תלאביב הודיעו שהישיבה בתלאביב מותרת לכול ללא הבדל דת או לאום.⁶⁵

במאס 1927 התקיים קרנבל פורים בתלאביב. הרחובות המרכזיים המו אנשים חוגגים, ביניהם ערבים רבים, על נשיהם וטפם, "שבאו כמנהגם בכל שנה לראות בחג היהודים".⁶⁶ הארץ הדגיש את חשיבותו של חג הפורים, בהיותו חג שבו שני העמים חגגו יחדיו: מדי שנה בשנה נוהרים המוני ערבים ומשפחותיהם מיפו לתלאביב ביום הערך הקרנבל כדי להסתכל במסכות ובתכונה הרבה של התהלוכה [...] כל יום אתמול הורגשה תנועה גדולה של ערבים מתושבי יפו ברחובות תלאביב [...] אפשר היה לראות בין הקהל הגדול שעמד בתור לקנות כרטיסים לנשפים גם ערבים לא מעט. בשנה שעברה השתתפו הערבים בקרנבל התלאביבי גם באופן אקטיבי, כי באה קבוצת ערבים מנוה שלום לבושה מסכות בסגנון מזרחי והצטרפו אל הקרנבל היהודי הכללי.⁶⁷

ועוד נכתב כי

כשמונים אלף יהודים מתושבי הארץ וכעשרים אלף ערבים ותיירים [...] הערבים שבאו לראות בחג היהודים. כל ערביי יפו על נשיהם, נעריהם וזקניהם, עזבו את בתיהם ואת עסקיהם באו לבושי-מועד לתלי-

הזהיר את הערבים שחבשו מגבעות אשר דמו למגבעות היהודים כי מן המגבעות נדמה כאילו נוספו יהודים לאוכלוסייה. בניגוד לו אלג'זירה חשב שאין לחשוש מחבישת המגבעות משום שפניו של היהודי שונים מפני הערבי ו"אנו נרוויח מחבישת הכובע הואיל ופרצוף התימנים דומה לפרצוף הערבים והתייר יחשבום לערבים".⁵⁹

עורכו של פלסטין יצא בכמה כתובות ומאמרים נגד ביקוריהם של ערביי יפו בתלאביב ובשכונותיה, ונגד הבילוי שם. באחד הגיליונות הוא מספר על ערבים שבאו לבקר בתלאביב. "אחד מהם פנה לקרן זזית לעשות צרכיו, יהודי עמד בפניו". לאחר גידופים היהודי הלך והביא עשרה מחבריו אשר ארבו לצעירים הערבים, התנפלו עליהם והיכום. כותב הכתבה שמח לאידם, משום ש"הרבה פעמים הצענו לצעירינו שלא יבקרו בתלאביב, משום שהם מוציאים את כספם בחנויות ובבתי אוכל וכל זה לכבוד הנשים שם, בעוד שהם עצמם סובלים מן המשבר הכספי, היהודים שלמו להם את מחיר קרקעותיהם ביד ימינם וכסף זה הם נוטלים מהם ביד שמאלם – באמצעות הנשים, בתי האוכל והמשקאות והנה התחילו לקבל גם רבית מאותם הכספים – במכות".⁶⁰ אותו עיתון צוטט בדבר ב-22 ביוני 1926 כמדווח על התכנסות שנערכה בבית הקפה בר כוכבא בתלאביב. בבית הקפה ישבו אורחים ובניהם גם מבני הארץ (ערבים). החלה מריבה ולכן "אנו מיעצים את צעירנו שילמדו לקח, באשר אין לדעת מה נכון להם בתלאביב מחר מחרתיים. ודי למביי".⁶¹

הסופר הערבי טופיק פרה, פרסם מאמר בעיתון ליסאן אלערב, ובו כתב כי לדעתו אלפי ערבים מתפרנסים מהתיישבות היהודים בארץ, וכי עבודתם אצל היהודים פיתחה את הארץ והעלתה את רמת חייהם של תושביה הערבים. לדעתו, כפי שצוטטה בעיתון העולם, "אין לחלום על עצמאות ערבית וארץ-ישראל היא ארץ שלושת הדתות וכיצד אפשר לקוות לגירוש הנוצרים והיהודים גם יחד? [...] הערבים אינם מוכשרים לשלטון הציונים בארץ, הדרך היחידה בשביל העבודה בעתיד היא דרך הידידות והאחוה עם היהודים".⁶² בכתבות, במאמרים ובדיווחים שפורסמו בעיתונות העברית, הושם דגש על רצונם של תושבי תלאביב להינתן מיפו. הכותבים

בשביל עשרים וחמשה עד שלושים אלף תושבים יש בה כבר מאה רופאים, שלוש מאות בתי מכלת, מאה חמישים וששה בתי קפה וכמעט בכל בית חדרים מרוהטים להשכיר [...] הבתים בנויים בה מבטון, כיצד הם בונים אותה אין אני יודע, אבל הם נופלים לפתע פתאום [...] טוב יעשו הציונים אם ידעו את המשל הערבי: "הצדקה אינה יוצרת ממלכה ורצון אינו יוצר צבא".⁷⁰

פלסטיין, על פי עיתון **הארץ**, תקף ללא הרף את עיריית יפו על פעולותיה ומעשיה בכלל, ועל דיווחיה לעיתונות העברית בפרט. הטענה הייתה כי עיריית יפו מתעלמת מהעיתונות הערבית, ומשתפת פעולה עם העיתונות הציונית.⁷¹ לטענת עורך **פלסטיין** רוב היהודים הם קומוניסטים. הם מפרסמים כרוזים נגד הממשלה הבריטית, מעודדים הפגנות, והערבים נגררים אחר הפגנות אלה משום שאיבדו את קרקעותיהם והם מסתובבים חסרי עבודה. בתיק של תל-אביב ממושכנים ובנויים על חולות בלי יסודות. הפועלים היהודים משתכרים שכר גבוה, ובינם לבין עצמם מתחוללת מלחמת מעמדות. בין היהודים הקומוניסטים ובין הפקידים היהודים בממשלה שוררת שנאה. רוב הפקידים היהודים בממשלה הם סוכנים חשאיים של ההסתדרות הציונית.⁷²

עוד נכתב ב**הארץ** כי העיתון **פלסטיין** טען שבידי היהודים אמצעי התעמולה רבים, נוכח שליטתם בעיתונות, בתיאטרון ובקולנוע. התעמולה הציונית קיימת גם בין דפי העיתונים הציוניים בשפה הערבית, כמו **אלעאלם אלישראלי** בביירות, ו**ישראל בקהיר**, ו"אין לך כמעט בית סינימה שאין מציגים שם 'סרט ארץ-ישראלי' כדי להראות מה עשו הציונים בתל-אביב [...] ערביי ארץ-ישראל מוציאים אלפי לירות לשם התחרות ביניהם [...] ואחרי כל זה באים הערבים בקובלנות בפני הממשלה המקפחת את זכויותיהם [...] אנו חוששים פן יבוא יום אשר בו יבכו הערבים [...] על המולדת הזאת שאבדו".⁷³

העולם פרסם ידיעה כי "ביפו נתפרסם כרוז המעורר את הערבים להדיר הנאה מן היהודים, לא למכור להם נחלאות ולא לבקר את תל-אביב ולבזבז שם כסף בתענוגים".⁷⁴ **פלסטיין** קרא להחרים את העיתונים מרסיה המגיעים בדואר לתושבי תל-אביב משום ש"בתוך תל-אביב קיימת תחנה אלוהטית, אשר על ידיה מקבלים תלמידיו של לנין את כל הנאומים וההרצאות הנשמעים במוסקבה. חרפה היא לממשלה המכבדת את עצמה לתת לתל-אביב עצמאות גמורה".⁷⁵ בניגוד לדעתו של עורך **פלסטיין**, יוסף אל עיסא, עורכו של **אליף בא**, יצא במאמר אוהד על תל-אביב לאחר ביקורו בה בשנת 1926. מצד אחד הוא מתח ביקורת על שוללי תל-אביב, בתארו את היופי והסדר השורר בה, ומצד אחר הוא מתח ביקורת חריפה על מועצת העיר תל-אביב המטילה מסים כבדים על תושביה. לדעתו העיר תלך ותאבד את חשיבותה, ותושביה יצטרכו לחפש בעתיד מקום מושב חדש. כל זאת

כדי להנצל מן המסים והמכות [...] המכה באה על כל עם הרוצה לחיות חיים מובדלים משאר העמים, דבר זה אנו מוצאים כיום בתל-אביב [...] הציונים בנו את תל-אביב והכניסו אליה את היהודים כדי למהר ולהניח את יסוד בנין ביתם הלאומי [...] הם נטלו בידם את השלטון והטילו מיסים כבדים על אדוניהם שהביאו אותם לארץ-ישראל על מנת להעסיקם במקום הפועלים הערבים [...] הפועלים הם הרוב בתל-אביב והואיל ומושבה ציונית זו היא עצמאית בעניניה [...] סגרו את המועצה

מחלק עיתון דבר, 1930

אביב. בעיקר התרכזו הערבים ברחוב הרצל שכולו היה מוצף חבושי תרבושים ורעולות פנים.⁶⁸

פאוזי אלדג'אני, תושב יפו, תיאר בקנאה בעיתון **סות אלחק**, וצוטט ב**הארץ**, כיצד יפו נראית בהשוואה לתל-אביב: עיר מזהמת המעוררת גועל נפש, רחובותיה מוצפים במים ובעלי ריח רע.⁶⁹ העיתונות הערבית התייחסה לתל-אביב באמצעות מאמרים, כתבות, דעות, סיפורים ובראיונות שפורסמו בגיליונותיה. תל-אביב הוצגה כמדינה בתוך מדינה, עיר המסמלת ומגשימה את הרעיון הציוני ואת דרכם של הציונים. **פלסטיין** מתאר באחד מגיליונותיו רשמים מביקור בתל-אביב:

תל-אביב היא סמל הציונות [...] היא עיר פורחת, האין זאת? שלושים אלף תושבים אבל אפשר להגיד שרק חמשת אלפים לובשי בגדים! – ובשביל חמשת אלפים יש בה אלף מחסנים? פשיטות הרגל הולכות ונעשות בה זו אחר זו במהירות. נוצצת מבחוץ ובלוף מכפנים [...] איוו סכנה מיוחדת אתם מוצאים בנטילת קרקעות מידי הערבים? [...] סכנה רצינית כשהערבי עוזב את אדמתו אי אפשר לו לעזוב את הארץ ואז הוא נשאר בלי קרקע ובלי עבודה [...] היהודים עושים תעמולה בפני הערבים כדי להרחיקם מהתפילות, הדבר הזה מעורר שנאה מרד ומהומה [...] הרחוקה תל-אביב מכאן? – העיריה בה בידי הפועלים משטרתה יהודית, הציונים מתכוננים לאט לאט מדינות אוטונומית בכל מקום מלבד זה הם לבושים גאוה! [...] הטלפון, הטלגרף והפוסטה של ארץ-ישראל בידם [...] כיצד אתה רוצה שתל-אביב תהיה פורחת?

בשנה זו (1927) חלה רגיעה מסוימת בעוינות הערבית אל היישוב היהודי. העיתון המוסלמי הדתי שיצא לאור ביפו, **אלסיראט אלמוסתקים**, כתב, כפי שצוטט בעיתון הארץ:

היהודים הראו רחמים כלפי הניזוקים באופן שלא פללנו כלל. הם הגדילו עשות יותר מאותם האנשים הסבורים שהם מלאכי הרחמים ומצילי האנושיות [...] בני תל־אביב שלחו אבטומובילים מלאים לחם ורפואות וכמו כן שלחו משלחת רופאים [...] כשוועדת העזרה סבכה ביפו כדי לקבץ תרומות עזרה, נדב בנק יהודי אחד עשרים וחמש לירות ובנק יהודי שני חמש עשרה לירות.⁸²

עורך העיתון אליף בא סיפר גם הוא בשבחה של תל־אביב: "אין לכחד שהיהודים הגישו עזרה גדולה לניזוקי הרעש, בטרם שחשב עוד אף ערבי אחד מיפו על משלוח עזרה, שלחה עירית תל־אביב אלפים ככרות לחם ושלוש אלפי רוטלים של בשר, רופאים ואחיות רחמניות ורפואות וטלגרמה של הבעת צער".⁸³ הכותב הזכיר את שאר נדבות היהודים, בייחוד את זו של נתן שטראוס ושל חברת החשמל, והעיר: "כל מה שעשו היהודים למרות מה שהרבה נעשה בודאי בכוונה פוליטית הרי היא פעולה אנושית שאין אנו יודעים במה לשלם להם כגמולם, בייחוד בשעה שרוב הערבים לא עלה כלל על דעתם לבוא לעזרת הניזוקים ונזכרו רק לאחר שהיהודים הקדימו אותם".⁸⁴

ניתוק שתי הערים

פרעות 1929 השפיעו על תל־אביב והביאו לניתוק כמעט מוחלט של העיר העברית מהעיר הערבית יפו. הארץ פרסם את דעתו של אחד מקוראיו על חשיבותה של תל־אביב בכלל, ובזמן המאורעות בפרט: בימי המאורעות האחרונים הראינו לדעת מהי תל־אביב לנו, ליהודים היושבים בארץ. לא רק עיר שכולה יהודים, לא רק מקלט לאלפי פליטים. תל־אביב הייתה לנו יותר מזה. היא הייתה לנו מבצר לעתות בצרה, היא הייתה לנו מגדל אור בחשכה [...] נחמה ובטחון כאחד. עברתי ברחובותיה ביום ההתנפלות [...] שררה אימה בשכונות קיצוניות [...] משנכנסת לרחובותיה המרכזיים של תל־אביב מיד היו הפחד והיאוש כלא היו [...] רבצה בכל איוו אמונה, תל־אביב לא תפול [...] כי תל־אביב איננה עיר עברית בלבד. היא לנו סמל, שיר, מזמור לעתיד, משען ומבטח בהווה.⁸⁵

בעיתון דואר היום צוטטו דבריו של זאב ז'בוטינסקי כפי שפורסמו גם בעיתון אליף בא וזכו לתפוצה בעיתונים ערביים נוספים לאחר הפרעות: "מתוך כל הנסיונות שנוסו בהם, הייתי אומר, ששיטת תל־אביב היא הנכונה, ושיטה זו היא שתשכון את השלום בתוכנו, יש להקטין עד כמה שאפשר את שטח הפגישות היום־יומיות, את צורת תל־אביב יש להנהיג בכל שטח היינו בארץ, גם במובן הציבורי וגם בכיוון המסחרי".⁸⁶ סיכם את המצב ערבי מיפו: "הפרעות בתרפ"א בנו ליהודים את תל־אביב, ופרעות התרפ"ט יבנו להם את כל ארץ־ישראל".⁸⁷

לאחר אירועי 1929 ניסתה העיתונות הערבית, כפי שצוטטה, להגביר את האיבה בין שני העמים באמצעות דיווחי כוזב, עלילות שווא ומאמרי הסתה. עיתוני סוריה, עבר הירדן וארץ ישראל דיווחו יום אחד על שרפת מסגד עומר,⁸⁸ על רצח אנשים נשים וטף בידי יהודים, על התנפלות אנשי תל־אביב על ערביי יפו ועל הריגת מאות מהם. העיתון פלסטין, על פי דיווח בעיתון העולם, קרא להפוך את ארץ

העירונית הקודמת וכוננו במקומה מועצה עירונית של פועלים. עיריה זו סדרה מלחמה מסודרת עם שאר האוכלוסין: בעלי הנכסים, סוחרים ואנשי תעשייה.⁷⁶

פשיטת הרגל של הציונות ושל תל־אביב

בעקבות המשבר הכלכלי של שנת 1927 פרסמה העיתונות הערבית אין ספור מאמרים על "פשיטת הרגל" של הציונות. העיתון מראאת אלשרק כתב שתל־אביב הייתה סמל הציונות, אולם מספר תושביה ירד מפני שאנשים חזרו לארצותיהם. הם עזבו את "ארמונותיהם היפים, ואת גינות הזמרה, ואת בתי החרושת אשר כה עמלו ביסודם וילכו לארצות שמהן באו, כי נתברר להם כי ארץ־ישראל הייתה ולא תחזל מלהיות ארץ ערבית לערבים והסמן המובהק [...] הם הלוחות והמודעות הרבים מספור התלויים על דלתות בתי תל־אביב אשר נוסחם [...] הבית הזה עומד למכירה, או החנות הזאת עומדת לשכירות".⁷⁷

בעיתון הארץ נכתב כי אלכרמל פרסם מאמר בגנות תל־אביב ובחר לתאר את אירועי חג הפורים, כאשר תושבים רבים "נהרו לתל־אביב, שיהודים שואפים לעשותה לבירת ממלכתם העתידה בביתם הלאומי [...] אמרנו לאחד הצעירים היהודים: אתם היהודים חולמים, האנגלים לועגים והערבים נרדמים [...] היהודים צוהלים ועליונים, רוקדים ושרים בחגם והערבים נרדמים".⁷⁸

מצד אחד, כך עולה מהעיתונות העברית, מאמרי השטנה והקנאה בתל־אביב לא חדלו להתפרסם כל התקופה, ומצד שני העיר שימשה דגם. במאמר על חיפה ועל תושביה הערבים, תקף אלכרמל את ערביי חיפה על כך שהיו צריכים ללמוד מהיהודים ולהפוך את חיפה למעוזם ו"חיפה הערבית צריכה לקום נגד תל־אביב היהודית".⁷⁹

דבר ציטט את אלאקדאם שמתח ביקורת על בתי הראינוע בתל־אביב, שאינם משתמשים בשפה הערבית במודעות, הסרטים וכולי. למרות העובדה ש"רוב לקוחותיהם ערבים הם: כי [ל]ניזיפה ראויים יותר הערבים עצמם, המכניסים רווחים לאלה המזלזלים בשפתם".⁸⁰ לאחר רעידת האדמה בשנת 1927 שלחו אנשי שכם מברקים עם בקשות לעזרה. הראשון שנרתם לעזרה היה יהודי אמריקני, נתן שטראוס. העיתונות הערבית כולה, כפי שצוטטה בעיתונות העברית, יצאה במאמרים מלאי הערצה ותודה ליהודים ושיבחה את עזרתם לנפגעי הרעש הגדול. במקביל הם גינו את בני עמם על שלא עשו דבר ממש כדי להקל על הניזוקים. העיתון הקהירי אלמוקטאם ציין שלמרות הפניות אל ערביי סוריה ומצרים לסייע לנפגעים הערביים בארץ, הם לא הזדרזו לפעול לטובת אחיהם. על תרומתו של נתן שטראוס נכתב שם: "יברכו אלה וירבו כמותו". ברוח זו כתב גם מראאת אלשרק שתקף את ערביי הארץ העשירים: "בושו לכם עשירי פלשתינה [...] כלום עשיתם אתם כמעשה האמריקאי הרחוק". העיתון פלסטין, כלי מבטאו של הוועד הפועל הערבי, מתח ביקורת על מנהיגי הערבים והדגיש את מעשהו הנעלה של שטראוס שתרום סכום נכבד של 5,000 ל"ש. העיתון סיכם:

מעשיהם האנושיים של יהודים מכריחים אותנו לעמוד בפניהם נדהמים ובידיים שלובות, מפני שעזרה לאנושיות העלובה, בלי להבדיל בין עדה וגזע, נחשבת לפעולה האנושית הנעלה ביותר. לאות הוקרה על הדבר הזה, אין אנו מפרסמים היום במדור המיוחד בעיתוננו, שום דבר הפוגע באויבינו (היהודים) ואנו לוחצים את ידם בחזקה.⁸¹

ירושלים, תש"ט, עמ' 297-319, 365-370; מרדכי נאור, רבותי, העתונות: פרקים בקורות התקשורת הכתובה בארץ, תל-אביב, תשס"ה; יעקב רואי, יחס הישוב אל הערבים: 1880-1914, עבודת מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים (תשכ"ד) (להלן: רואי, יחס הישוב); עמי אילון, תולדות העיתונות הערבית, תל-אביב, תשס"א; מוצטפא כבהא, עיתונות בעין הסערה: העיתונות הפלסטינית כמכשיר לעיצוב דעת קהל, 1929-1939, ירושלים, תשס"ד (להלן: כבהא, עיתונות); יעקב יהושע, תאריח' אליצחאפה אל-ערביה פי פלסטין 1876-1918, א, ירושלים, 1974; דפנה שרפמן, "האנשים, המקומות והאירועים שעשו היסטוריה", בתוך: דפנה שרפמן ואלי נחמיאס (עורכים), תה על מרפסת הקזינו, חיפה, 2006, עמ' 173; דן כספי ומוסטפא כבהא, "מירושלים הקדושה ועד המעיין", פנים, 17 (2001), עמ' 18-21 (להלן: כספי וכבהא, "מירושלים הקדושה").

Rashid Khalidi, *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*, New York, Columbia University Press, 1997

ראו בהרחבה: כספי וכבהא, "מירושלים הקדושה".

בתקופה הנדונה בפרק הזה לא היו עיתונים ערביים ביפו. העיתונים הערביים הראשונים ביפו יצאו בראשית המאה העשרים: אלתרקי שיצא בשנת 1907 ואלאצמעי בשנת 1908. ראו: כבהא, עיתונות, עמ' 12-14.

"מקאהיר לירושלים", המליץ, י"א שבט תרמ"ג.

"יפו", האור, תוספת להצבי, י"ז אלול תרנ"ג (1893).

ג'וליה שלוש, העץ והשורשים, תל-אביב, 1982, עמ' 9.

"ליל שבועות ביפו", היהודי, 1902.5.6.

"מכתבים מאה"ק", המליץ, ט"ז תמוז תר"ג.

אליעזר בן-יהודה, "יפו" האור, ט"ו טבת תרנ"א.

ה', "יפו", הבצלת, ז' אייר תרנ"א.

"באה"ק", המליץ, ט"ז תמוז תר"ן.

המליץ, ה' אלול תרמ"ט; שם, כ"ג חשוון תרנ"ט; היהודי, כ"ה אייר תר"ס.

"לעברי הרחוב הוא הכל", המליץ, ה' אלול תרמ"ט.

"באה"ק", המליץ, כ"ט אייר תר"ן.

חבצלת, כ"ט אייר תרל"ב.

שם, י"ג ניסן תרל"ו.

יהושע ברזילי, "על מוסדי יפו", העולם, 1913.5.3.

העולם, י"ח אייר תרע"ד.

מצוטט אצל אילן שחורי, חלום שהפך לכרד: תל-אביב, לידה וצמיחה: העיר שהצמיחה מדינה, תל-אביב, תש"ב, עמ' 75.

A, "בעיתונות הערבית", הפועל הצעיר, 20.3.1914.

אלמז'נון, קהיר (23.2.1914), הארכיון הציוני המרכזי, Z-3 / 115 (להלן: אצ"מ).

"בעיתונות הערבית", הפועל הצעיר, 16.3.1914. על ההסתה בעיתונות הערבית ראו עוד: א' ליודופול, מכתב לד"ר טהון, 10.4.1912, אצ"מ, L2/167.

"בעיתונות הערבית", הפועל הצעיר (16.3.1914).

יפואי, "תוגרמה יפו", היהודי, 12.8.1909.

ממייסדי אחוזות בית ומראשוני הבונים בתל-אביב, חבר מועצת העיר תל-אביב וסגן ראש העיר. אחד מהסותרים הגדולים בעצים בתל-אביב. לימים היה שופט בית המשפט העליון.

דוד איזמוזיק, "תל-אביב - עיריה", הארץ, 21.11.1920.

"תל-אביב - עיריה", הארץ, 16.4.1921. ראו גם: דן גלעדי, הישוב בתקופת העליה הרביעית (1924-1929), תל-אביב, 1973, עמ' 135.

"תל-אביב - עיריה", הארץ, 16.4.1921. חנה רם, היישוב היהודי ביפו: מקהילה ספרדית למרכז ציוני 1839-1939, ירושלים, 1996, עמ' 341.

פורסם באלאקדאם ב" 14.6.1914 ותורגם בהחרות ב" 25.6.1914; ראו עוד: יוסף לזמן, "הערבים והציונות 1882-1914", בתוך: משה ליסק וגבריאל כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופה העות'מאנית, ירושלים, תש"ן, א, עמ' 233.

ישראל למרחצאות דמים אם היהודים לא יוותרו על שאיפותיהם.⁸⁹ לאחר מאורעות 1929 עשתה עיתונות הפועלים, לפחות, ככל יכולתה להימנע מדברי הסתה, אולם התפרסמו בה לא מעט סטראוטיפים של ערבים, שנתנו ביטוי לזעם ולחרדה. הערבים תוארו כפראי מדבר אכזריים וצמאי דם. בדואר היום הם תוארו כחסרי רגש מוסרי אלמנטרי, והומשלו לחיה טורפת. בעיתון דבר הם תוארו כרוצחים, ככנופיות שוודים וכפורעים צמאי דם.⁹⁰

סיכום: המאבק הבלתי נמנע במראה הכפולה

הקמת השכונה היהודית החדשה, ובה בעת גידולו של היישוב היהודי ביפו, עוררו מתחים ויצרו עוינות שגברה עם ההתעוררות הלאומית הערבית בארץ ישראל. כל זה התבטא בעיתונות העברית ובעיתונות הערבית שצוטטה ותורגמה בעיתונות העברית. ערביי יפו ראו, לפי פרסומים אלה, בתל-אביב שכונה מתחרה המאיימת על בכורתה הדמוגרפית, התרבותית, הכלכלית והלאומית של יפו. אך דעת הקהל העברית פעלה מצדה, באמצעות אמצעי התקשורת שלה, לקידום ההיבדלות המוחלטת מן השכן הערבי.

בעיתונות העברית הובאו דעות, מאמרים וכתבות מתורגמות מהעיתונות הערבית בארץ ומחוץ לה. הציטוטים נועדו, לכאורה, לפתוח בפני האוכלוסייה היהודית פתח להבנת הלכי הרוח באוכלוסייה הערבית השכנה. עם זאת אין להתעלם מכך שכותבי העיתונות הערבית נמנו בעיקרם עם בני שכבת המשכילים הנוצרים אשר ביקשו להתוות דרך לחברה הערבית לא פחות מאשר לבטא את מאווייה.

בעיתונות העברית הובאו, במסגרת זו, גם השקפותיהם ודעותיהם של כותבים מן הקהילה הערבית על החברה היהודית ביפו ובתל-אביב, אולם מדובר בכתבות שתרגומם וציטוטם נעשה בידי אנשי העיתונות העברית. הסלקטיביות והמגמתיות הן בלתי נמנעות במצב זה. בחירת המאמרים מעידה, במדה רבה, על התרשמותם של מנהיגי דעת הקהל בחברה היהודית ועל המסר שרצו להעביר לקוראיהם. אך בדרך זו ביקשה הקהילה היהודית גם להיחשף, להגיב ולקיים דיאלוג עם העיתונות הערבית ועם נציגי הקהילה השכנה.

לאורך כל התקופה (1881-1930) היישוב היהודי הוצף, על פי פרסומים אלה, בגלי שטנה מעל דפי העיתונות הערבית. הרצון להתבדל ולהקים יישוב חדש, יישוב עברי שתושביו יהיו יהודים ושפתו תהיה השפה העברית, העמיק את המאבק הבלתי נמנע בין שני העמים.

הערות

* המאמר מוקדש למורי רבי פרופסור יוסף גינת ז"ל אשר הנחה אותי בעבודת הדוקטורט. כמו כן תודתי נתונה לפרופסור נתן ינאי אשר הנחה אותי בעבודת הדוקטורט וסייע ותמך גם במהלך כתיבת מאמר זה.

1 על העיתונות העברית בתקופה העות'מאנית ובעת המנדט הבריטי בארץ בחו"ל, ועל העיתונות הערבית בארץ ובחו"ל, ראו: מנוחה גלבו, לקסיקון העתונות העברית במאות השמונה עשרה והתשע עשרה, ירושלים, תשנ"ב; שושנה הלוי, "ראשיתה של העיתונות העברית בארץ-ישראל", בתוך: מנחם פרידמן, בן-ציון יהושע, יוסף טובי (עורכים), פרקים בתולדות היישוב היהודי בירושלים, ירושלים, תשל"ו, ב, עמ' 239-254; הנ"ל, ספרי ירושלים הראשונים, ירושלים, תשל"ו; הנ"ל, "רשימה ביבליוגרפית מהספרים שנדפסו בדפוס וייס (תרס"ג-תש"ט) ובדפוס חותנו ר"מ ליליינשטאל (תרמ"ה-תרנ"ז)", בתוך: יהודה אהרן יוס, בשערך ירושלים: זכרונות ורשומות,

61	"פלשתינ' על המלחמה בפריצות בתל-אביב", דבר, 22.6.1926.	31	"בתל-אביב", הצפירה, 16.10.1921.
62	"סופר ערבי על המצב בארץ", העולם, 17.10.1924.	32	"התנועה הציונית והאומה הערבית", השופר, כ"ז אייר תרפ"ג.
63	"בתל-אביב (רשמים)", העולם, 3.6.1930.	33	"לתקנה של תל-אביב", הצפירה, 17.8.1920.
64	אריה יודפת, "יחסי יהודים ערבים בראשיתה של תל-אביב (1909-1929)", הציונות, ג (תשל"ד), עמ' 547.	34	"עיריית תל-אביב", הפועל הצעיר, 13.9.1921.
65	ש.ם.	35	"ישוּבנו העירוני בארץ-ישראל בשנת תר"פ", הצפירה, 4.10.1920.
66	"הקאָרנאָבל בתל-אביב", הארץ, 21.3.1927. ראו עוד: "פורים: תל-אביב", דבר, 20.3.1927.	36	"השבוע", הפועל הצעיר, 29.3.1922.
67	ש.ם; ש.ם. אע"ת, חט' 20, תיק 8. ראו גם: "יום אתמול בתל-אביב החוגגת חגיגות ונשפים", דבר, 27.3.1929.	37	יוסף אריכא, תל-אביב בת 60, רמת גן, 1969, עמ' 9-10.
68	"פורים בתל-אביב", הארץ, 28.3.1929.	38	"תל-אביב", בוסתנאי, 8.5.1929.
69	"הערבים משבחים את תל-אביב", הארץ, 9.2.1928.	39	ניסים מלול, "העתונות הערבית", השלח, לא (תרנ"ב), עמ' 364.
70	"דבות על תל-אביב", הארץ, 2.10.1925; ראו עוד: "מה עשו הערבים בא"י", הארץ, 22.11.1925.	40	ב' אורח, "מתולדות המאבק בין תל-אביב ויפו", ידיעות תל-אביב, 22, חוב' 3-1 (1952), עמ' 28.
71	"הפלשתינ' תוקף את מועצת עיריית יפו", הארץ, 13.11.1927.	41	"ביפו ובתל-אביב, במרכז המסחרי", הארץ, 26.6.1923.
72	"אינפורמציה של בעל ה'פלשתינ'", הארץ, 6.10.1925.	42	"יפו", הארץ (14.11.1918).
73	"אמצעי התעמולה הציונית", הארץ, 16.1.1926; ראו עוד: "על חוק הפקעת הקרקעות", הארץ, 18.8.1926.	43	"פרוטוקול משיבת ועד", כ"ב טבת תרפ"ב, ארכיון עיריית תל-אביב, חט' 10, תיק 2281 (להלן: אע"ת).
74	"הדרת הנאה מן היהודים", העולם, 21.5.1926.	44	"פרוטוקול ועד", כ"א אדר תרע"ו, אע"ת, חט' 10, תיק 2281.
75	"פלשתינ' מחזיר טובה לתומכיו", דבר, 9.4.1926.	45	"ה'פלסתינ' ועיריית תל-אביב", הארץ, 14.3.1923.
76	"עתון סורי על תל-אביב", הארץ, 8.6.1926.	46	"איך מפרש 'פלשתינ' את הלואת הממשלה לתל-אביב", דבר, 28.11.1926.
77	"המשבר בתל-אביב", דבר, 3.11.1926.	47	"ה'פלשתינ' על אחדות היהודים בבחירות", הארץ, 4.4.1927.
78	"האנגלים לועגים, היהודים חולמים והערבים נרדמים", הארץ, 31.3.1929.	48	"ה'פלשתינ' והעיריית", הארץ, 14.9.1927.
79	"חיפה כנגד תל-אביב", דבר, 29.4.1929.	49	"בתל-אביב וביפו", הארץ, 6.5.1926.
80	"הראינוע בתל-אביב והשפה הערבית", דבר, 12.8.1930.	50	"הערבים משבחים את תל-אביב", הארץ, 9.2.1928.
81	מרדכי גאור, מספורי ארץ אהבת: ארץ-ישראל בשנים 1850-1950, תל- אביב, 1979, עמ' 123-125.	51	"במועצת עיריית יפו", הארץ, 26.6.1927. ראו עוד: "שאלת השפה העברית בעיריית יפו", דבר, 24.6.1927.
82	"תודת הערבים ליהודים", הארץ, 22.7.1927.	52	"מנוי המזכיר העברי בעיריית יפו נתאפשר", דבר, 1.7.1927. ראו עוד: "על מנוי פקיד יהודי", הארץ, 22.11.1927.
83	ש.ם.	53	"במשרדי הווריקו ביפו", הארץ, 17.12.1930.
84	ש.ם.	54	"תביעת תחנת מרכזית תל-אביב", דבר, 22.1.1928. ראו עוד: "דרישות יפו ותל-אביב מהממשלה", דבר, 11.5.1928; "שיתוף פעולה של עיריות יפו ותל-אביב", דבר, 30.4.1928; "פעולה משותפת של עיריות יפו ותל-אביב", דבר, 8.2.1928.
85	"מידי החרדות, תל-אביב", הארץ, 27.9.1929.	55	"הממשלה לא תבנה נמל ביפו, הסכמה להעברת תחנת הרכבת לקרבת תל- אביב?", דבר, 10.5.1928.
86	"דבר ז'בוטינסקי אל היושב על מצב הציונות – הרצאתו של ז'בוטינסקי בבית העם בתל-אביב", דואר היום, 24.12.1929.	56	"חששות להספח לתל-אביב", הארץ, 1.12.1930.
87	"מכתבים מהארץ", העולם, 8.11.1929.	57	יצחק יציב, "יומן תל-אביב/בחוצות יפו", דבר, 4.3.1930.
88	"המאורעות בעיתונות העולם", הפועל הצעיר, 6.9.1929.	58	"שיר הלולים לתל-אביב", הארץ, 9.1.1929; ראו עוד: 22.6.1928, אע"ת, חט' 4, תיק 2796.
89	העולם, 20.9.1929.	59	"התרבוש' והיהודים", הארץ, 9.5.1926.
90	אניטה שפירא, חרב היונה: הציונות והכוח 1881-1948, תל-אביב, 1966, עמ' 250. ראו עוד: "הימים הנוראים", דואר היום, 9.9.1929.	60	"הפלשתינ' לנוער הערבי", הארץ, 18.6.1926.